

Ольга Полєвікова

ІГРОВІ ФОРМИ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКА ДІТЕЙ СИНОНІМАМИ

Проблема формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах ВНЗ завжди перебувала в центрі уваги науковців і, зокрема, сприяла появі педагогічної інноватики – вчення про створення, оцінювання, освоєння і використання педагогічних новацій [2, 3]. Водночас зазначимо, що узагальнюючих досліджень професійного розвитку вчителя початкових класів у напрямку набуття умінь організації мовленнєвої діяльності молодших школярів на уроках у різних організаційних формах відчутно недостатньо, хоча проблема мовленнєвого розвитку учнів початкових класів та їхньої мовної освіти є чільною в досягненні нових педагогічних цілей.

Проблема збагачення словникового складу молодших школярів розглядалася науковцями різнопланово: в лінгвістичному (Булаховський Л.А., Горпинич В.О., Ковалик І.І, Плющ М.Я., Русанівський В.М. та ін.), психологічному (Виготський Л.С., Гальперін П.Я., Ельконін Д.Б., Леонтєв О.О. та ін.), психофізіологічному (Кольцова М.М., Красногорський М.І., Павлов І.П. та ін.), лінгводидактичному (Арушанова А.Г., Вашуленко М.С., Рамзаєва Т.Г., Потоцька Т.Ф., Хорошковська О.Н. та ін.) аспектах.

Одним із джерел збагачення словникового запасу й увиразнення мовлення школярів є вивчення синонімів, які «сприяють мовленнєвому розвитку учнів, виробленню в них мовного чуття, розширюють можливості в пошуках виражальних мовних засобів у процесі виконання творчих завдань, на уроках розвитку зв'язного мовлення» [1, 167]. На важливість систематичного збагачення мовлення учнів синонімами звертали увагу М.С. Рождественський, М.Р. Львов, Т.Г. Рамзаєва. Проблемі вивчення синонімії в шкільному курсі мови присвячували свої роботи методисти В.Я. Мельничайко, Л.М. Марченко, М.С. Вашуленко, А.М. Гольдберг, Н.К. Нікітіна, Ю.В. Новікова, М.І. Оморокова, Г.І. Сніткіна та ін. Окремим аспектам роботи з синонімами на уроках рідної мови в школі присвячені дисертаційні дослідження Н.А. Гац, Т.Л. Грубої, Р.Г. Ізмайлової, Н.І. Лазаренко, Л.М. Марченко, К.І. Пономарьової, Л.Б. Попової, К.А. Сидоренко.

Але, як показує практика, чимало вчителів початкових класів не готові до впровадження варіативних форм навчання з метою збагачення словника молодших школярів синонімами.

Мета статті: обґрунтувати доцільність ігрових форм проведення уроків української мови з метою увиразнення мовлення учнів початкових класів синонімами.

Досягненню поставленої мети, на нашу думку, сприятиме розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясування критеріїв відбору певного лексичного мінімуму для організації роботи з синонімами;
- 2) дослідження методики роботи із синонімами в аспекті збагачення словникового запасу першокласників;
- 3) розробка уроку-гри «Поле чудес» для учнів 3 класу з теми: «Слова, близькі за значенням (синоніми)».

Відповідно до рекомендацій академіка М.С.Вашуленка при відборі певного лексичного мінімуму для організації роботи з синонімами вчителів початкових класів варто керуватися такими відомими в сучасній методичці навчання рідної мови критеріями:

- 1) частотністю відібраних слів у загальнонавчальній лексиці сучасної української літературної мови;
- 2) врахуванням словникового запасу молодших школярів;
- 3) відбором синонімів у межах виучуваної теми;
- 4) наявністю (забезпеченням) синонімів і синонімічних рядів у текстах вправ;
- 5) доступністю відібраних синонімів і синонімічних рядів для розуміння учнями початкових класів;
- б) необхідністю створення бази для роботи над синонімами в середній ланці загальноосвітньої школи (5 клас)» [1, 167–168].

Працюючи над синонімами, учитель має сформувати у дітей уміння розрізняти в мовленні близькі за значенням слова, добирати синоніми, замінювати в тексті те чи інше слово відповідним синонімом, самостійно вживати в готовому тексті дібране за смыслом синонімічне слово, самостійно вибирати із свого лексичного запасу найбільш влучний для висловлення власної думки синонім.

Уміння користуватися синонімами формується в учнів поступово протягом тривалого часу. У процесі цієї роботи вчитель має змогу обирати різні форми навчальної діяльності учнів, зокрема проводити ігрові уроки.

Наведемо авторську розробку конспекту уроку-гри «Поле чудес» для учнів 3 класу з теми: «Слова, близькі за значенням (синоніми). Ознайомлення з окремими фразеологізмами».

Мета. Формувати уявлення про синоніми, вміння групувати слова за значенням, визначати синоніми у реченнях, правильно використовувати їх у мовленні, добирати синоніми з метою увиразнення висловленої думки та уникнення невиправданих повторів одного і того самого слова, працювати зі словником синонімів, ознайомити з деякими найпоширенішими фразеологізмами, вчити пояснювати їх значення шляхом уведення його в словосполучення і речення чи контекст, навчати культурі висловлювання і спілкування.

Заохочувати до самонавчання через роботу з довідковою літерату-

рою, вчити працювати разом, збагачувати словник учнів.

Виховувати любов до рідної мови, бажання вивчати дивовижний і різнобарвний світ крилатих слів.

Обладнання: Вашуленко М.С., Мельничайко О.І. Рідна мова: Підруч. для 3 кл. – К.: Освіта, 2003 – Ч.І. – 126 с.

Словникова скарбничка / Автор-упорядник Ісаєнко О.В. – Х.: Країна мрійТМ, 2002. – 200 с.

Картки із завданнями для учнів. Таблиці слів для турів гри.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент. Повідомлення теми і мети уроку.

– Сьогодні ми всі – учасники гри «ПОЛЕ ЧУДЕС». Її мета – розширити ваші знання про слова, близькі за значенням; заохочувати до роботи з довідковою літературою; виховувати прагнення вивчати рідну мову і вживати у мовленні влучні вислови.

І саме з такими висловами буде пов'язана сьогодні тематика завдань.

II. ОСНОВНА ЧАСТИНА.

I ВІДБІРКОВИЙ ТУР

Актуалізація знань учнів. Каліграфічна хвилинка із використанням матеріалу підручника.

1 рядок. Запишіть буквосполучення з дошки. Утворіть термін, з яким ознайомилися на минулому уроці. Запишіть. Пригадайте, що таке синоніми.

2 рядок. Прочитайте речення із вправи 141 (с. 64). Назвіть у кожному граматичну основу. Замініть виділені слова синонімами. Запишіть до другого рядка каліграфічної хвилинки ті дієслова, що відповідають на питання **що робить?**

3 рядок. Попрацюйте в парах. Виконайте усно перше завдання вправи 142 (с. 64). Запишіть за зразком підручника синоніми до слова **думає**.

ні ми но си синоніми

гуляє працює пливе минає

Думає, міркує, гадає.

Прочитайте речення другого завдання вправи 142 (с. 64–65). Як називаються такі висловлювання? Які ще прислів'я про маму ти знаєш?

Назвіть слова, споріднені зі словом **мати**.

– Які синоніми до цього слова є в нашій мові?

Ознайомлення із фразеологізмами.

Пояснення вчителя:

– Чи можна зробити з мухи слона? Звичайно, будь-хто скаже, що не можна. Тільки в казці «вдається» перетворити щось у щось і навіть у когось. Але так може думати тільки та людина, яка не знає про фразеологізми, тобто про стійкі сполучення слів. За допомогою їх можна не тільки *зробити з мухи слона*, із чогось дрібного зробити щось велике, перебільшити, а й *рукою подати* усього-на-всього на кілька кілометрів відстані; на-

їстися *березової каші* за власні провини; бути *білою вороною* серед своїх же однокласників і почуватися *на сьомому небі* від перегляду фільму, прочитання книжки; зробити *ведмежу послугу* (непотрібну, безглузду, в'їдливу послугу) своєму однокласникові, батькам. Адже все це на перший погляд дивно. «Розірвавши» ці сполучення слів чи сказавши їх в іншій ситуації, ми повністю втрачаємо їхнє значення, їхню образність: тільки людина може щось подавати рукою; каша буває гречана, рисова, пшоняна, а щоб березова, то ще ніхто не смакував нею. Правда, дуже рідко, але таки трапляються в природі ворони, на відміну від чорних, білого кольору. І орнітологи, люди, що займаються вивченням птахів, саме так і сприймають їх. Усі знають, що небо одне. Послуги роблять також тільки люди.

Наскільки бідною, примітивною стає наша мова без стійких сполучень слів – фразеологізмів! І навпаки, яка красива, багата, образна мова того, хто влучно, доречно вживає фразеологізми. Вона тоді звучить як музика, від такої мови справді можна почуватися *на сьомому небі*.

Ці усталені вислови можна замінити одним словом-синонімом. Такі вислови подані у вправі 144, с. 65. Які вислови вам замінити синонімами легко? (*Взяти ноги на плечі – побігти. Набрати води в рот – замовкнути. Викинути з голови – забути. Вертитися під ногами – заважати*).

Запишіть інші за зразком:

Байдики бити – лінуватися.

Пекти раків – почервоніти.

– Як називають такі вислови?

У першому відбірковому турі братимуть участь ті гравці, які, прочитавши текст, покажуть на сигнальних картках правильну кількість фразеологізмів, прислів'їв та приказок, що зустрічаються у ньому:

Що каже бабуся Маруся?

– Сашко, не грюкай: уже пізно, сусіди сплять, – сказала мама.

А Сашко грюкає.

– Припини стукіт! – гукнув батько.

А Сашко стукає.

– *Як об стіну горохом*, говорить бабуся Маруся. Йому хоч кілок на голові теши, а він все своє робить. Відберу молоток!..

Стукає...

Сказано – зроблено! Бабуся забрала у внука молоток і заховала.

– Віддай, бабусю!

– Завтра. А зараз молотка *не бачити тобі як своїх вух!*

Сашко похнюпив носа.

– Я машину ремонтую...

А бабуся Маруся:

– *Усьому свій час.*

– Для чого молоток заховала?

– *Ти йому про Хому, а він тобі про Ярему. Ти що, з неба впав?* Пізно

- вже, усі сплять.
- Не всі, ми не спимо.
 - *Досить воду в ступі товкти.* Мерщій у ліжко.
- Батько сказав:
- Яка багата у нашої бабусі мова – уся прислів'ями та приказками пересипана. Що не слово, то крилатий вислів.
- А бабуся відповідає:
- *Кашу маслом не зіпсуєш.*

ЗАВДАННЯ І ТУРУ

Відгадай, що це

На нього кидають слова і гроші, коли їх не цінують; його радять шукати у полі, коли хтось безслідно зник; він є в голові легковажної, несерйозної людини.

В	І	Т	Е	Р
---	---	---	---	---

Запитання:

- Як ти зрозумів значення словосполучення «крилатий вислів»?
- Понови фразеологізми, додавши відгадане у І турі слово. (Кидати слова на вітер, кидати гроші на вітер; шукай вітру в полі; вітер в голові).

Оцінювання гравців І туру, що не вийшли у фінал.

II ВІДБІРКОВИЙ ТУР

1. Робота в парах.

а) До прикметників-синонімів доберіть з дужок відповідні іменники і запишіть парами.

Золота, жовта (акація, пшениця); яскравий, барвистий (метелик, промінь); велика, велична (споруда, груша); радісна, безтурботна (дітвор, пісня).

б) Замінити слово великий у всіх словосполученнях синонімами відповідно до його конкретного значення. Записати тільки дібрані синоніми.

Великий вітер, велика гора, велика прірва, велике подвір'я, великий врожай, великий натовп, велика сім'я, великі діти, велика людина, велика ніч.

Слова для довідок: високий, глибокий, сильний, багатий, просторий, численний, багатолюдний, видатний, дорослий, довгий.

в) Відшукати синоніми у реченнях, підкреслити.

1. Іде по воду молодиця, за нею тюпає хлоп'я. 2. По дорозі неквапливо бреде пастух. 3. Путівцем чвалала руда конячка.

г) Прочитати текст. Які слова, близькі за значенням, вживаються у тексті? З якою метою?

У зоопарку народилося четверо ведмежат. Веселі малюки ростуть

добре. Вихованню і навчанню пустунів приділяють багато часу.

Відповіді дітей:

– Близькі за значенням слова *ведмежата, малюки, пустуни* вживаються для зв'язку речень у тексті. Це допомагає уникнути докучливих повторень. Водночас вжиті слова *веселі малюки, пустуни* передають вдачу звірят, вносять відповідний емоційний настрій у розповідь.

д) Прочитати текст. Підкреслити синоніми.

У лісі

Ліс. Он який він! Мовчазний. Увесь час вслухаєшся в тишу. Чекаєш якогось небувалого звуку.

І ось щось гукнуло, свиснуло. Дзенькнуло. Знову тихо. Потім щось закректало. Шурхнуло. Тріснуло. Залепетало. Ліс живе. Засинає і пробуджується. Слухає і вдивляється. Так легко. Так вільно. Так солодко.

(В. Бичко)

У другому відбірковому турі братимуть участь ті гравці, які, прочитавши текст, покажуть на сигнальних картках правильну кількість синонімів, що зустрічаються у ньому.

ЗАВДАННЯ II ТУРУ

Відгадай, що це.

Через низ пролітають, як через отвір; вони не квіти, а в'януть; їх розвішують, як білизну, особливо дуже довірливі.

В	У	Х	А
----------	----------	----------	----------

Запитання:

- Які слова називають синонімами?
- Понови фразеологізми, додавши відгадане у II турі слово. (Пролітати кризь вуха; вуха в'януть; розвісити вуха).

Оцінювання гравців II туру, що не вийшли у фінал.

ФІЗХВИЛИНКА III ВІДБІРКОВИЙ ТУР

Самостійна робота.

а) Записати синоніми групами відповідно до значення.

I варіант. *Гарячий, шанувати, кінь, цінувати, пекучий, поважати, спекотний, лошак, обожнювати, палючий, скакун.*

II варіант. *Кмітливий, хлопець, панувати, юнак, володарювати, тямуций, молодик, розумний, царювати, метикуватий, парубок.*

б) Прочитати тексти. Аби уникнути повторення одних і тих самих слів, замінити їх синонімами так, щоб вони якнайкраще підходили до змісту. Записати слова-синоніми у послідовності відповідно до змісту тексту.

I варіант. *На море та землю спустився тихий вечір. Засвітилися вікна будинків приморського міста. На маленькому островку засвітився ліхтар маяка. У небі засвітилися зорі, а між ними засвітилися червоні і зелені вогники літака. На всіх кораблях у порту засвітилося електричне світло.*

Слова для довідок: заблищати, засяяти, спалахнути, загорітися, заблімати, замиготіти, заіскритися.

II варіант. *Стежкою біжить маленька дівчинка. Маленькі кіски смішно підстрибують у неї на плечах. А квіти вклоняються їй своїми маленькими голівками. Вона простягає до них маленькі рученята, струшує з маленьких пелюсток маленькі крапельки роси.*

Слова для довідок: невеличкий, кущий, короткий, крихітний, тендітний, мініатюрний, дрібненький.

в) Скориставшись словником синонімів, пояснити значення слів:

I варіант: Імпровізація –

II варіант: Здогад –

(Словникова скарбничка / Автор-упорядник Ісаєнко О.В. – Х.: Країна мрійТМ, 2002. – С. 98.)

г) Редагування. Прочитати переказ оповідання. Які слова часто повторюються? Якими близькими за значенням їх можна замінити? Запишіть відредагований текст.

I варіант	II варіант
Восени діти знайшли в кущах журавлика. У журавлика було поранене крило. Діти принесли журавлика у село. Довго лікували діти журавлика.	Дуже жаркий день. Жарке сонце немилосердно палить землю. По жаркій пустелі іде караван верблюдів.
Зразок виконаного завдання:	
I варіант	II варіант
Восени Іванко і Василько знайшли в кущах журавлика. У нього було поранене крило. Друзі принесли буслика у село. Довго лікували діти пташку.	Жаркий день. Немилосердно смажить пекуче сонце. По палючій пустелі іде караван верблюдів.

У третьому відбірковому турі братимуть участь гравці, які першими виконали завдання самостійної роботи.

ЗАВДАННЯ III ТУРУ

Відгадай, що це.

- Ним можна клювати, як дзьобом; його задирають, коли зазнаються; його можна всунути будь-куди.

Н	І	С
---	---	---

Оцінювання гравців III туру, що не вийшли у фінал.

ГРА З ГЛЯДАЧАМИ

Гра «Знайди пару». Дається два стовпчики слів: фразеологізми та їх синонім, виражений одним словом. Прочитати, знайти слово, близьке за значенням до фразеологізму, і з'єднати рискою:

I варіант

Кури не клюють
Запахло смаленим
Сім п'ятниць на тиждень
Геркулесові стовпи
До розуму доводити
Злість бере
З одного маху
На сміх брати
Слізьми вмиватися
Ставити на карту
Узяти утямки
Хоч око вийми
Шкірити зуби
Як в'юн в'ється
Живіт присох до спини

Сміятися
Верткий
Багато
Метатись
Небезпечний
Межа
Непостійний
Виростити
Обурення
Плакати
Ризикувати
Зрозуміти
Миттю
Кепкувати
Голодний

II варіант

Ведмідь на вухо наступив
Вітер у голові
Гайку прикрутити
Допекти до живого
З відкритим серцем
Знайти спільну мову
Мов заціпило
На всю губу
Повним ходом
Ставати на ноги
Топтати в болото
Як гриби після дощу
У літах
Хоч викрути
Скорчитися в три погібелі

Багатий
Успішно
Мокрий
Згорбитися
Глухий
Легковажний
Приструнчити
Схвилювати
Відверто
Зрозуміти
Замовкнути
Немолодий
Рясно
Принижувати
Зміцнюватися

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЛЯДАЧІВ:

- П'ять літер уже відкриті, решта – за вами. Швидше думайте, а то й зима настане.

В [] [] [] [] а [] [] р а [] [] [] [] в і [] [] [] а [] и, [] а [] [] [] і [] [] [] [] - [] [] [] [] а [] и.

Весна красна квітками, а осінь – плодами.
Оцінювання учасника гри з глядачами.

ФІНАЛ

Відгадай, хто це

Він коневі не товариш і дружній череді не страшний; скільки його не годуй, він все у ліс дивиться; інколи він буває в овечій шкурі; як його боятися, то в ліс краще не ходити.

В	О	В	К
---	---	---	---

СУПЕРГРА

– Що означає вислів «після дощук в четвер»?

Н	І	К	О	Л	И
---	---	---	---	---	---

– Ще з давніх-давен люди вірили, що є легкі та важкі дні. Понеділок – важкий день, бо він присвячувався богині Місяця, ночі і темного царства. Відомо, що семиденний тиждень тісно пов'язаний з планетами. Кожній з них відповідав один день тижня, який і одержав планетне ім'я.

Якщо понеділок пов'язували з Місяцем, то четвер – з Перуном, язичеським богом війни, сонця, родючості. Перун був покровителем землеробства, видав дощами, громами. Кожного четверга Перунові приносили жертву і просили, щоб послав дощ. Але проходили четверги, а на небі не було жодної хмаринки. Так і народився іронічний вислів «після дощук в четвер», тобто ніколи.

ІІІ. ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Нагородження переможців. Підведення підсумків роботи:

- Як називаються слова, близькі за значенням?
- Що таке фразеологізм? Наведіть приклади.

Домашнє завдання. Вправа 145, с. 65. Користуючись словами для довідки, запишіть за зразком вирази та їх тлумачення. Вживайте їх принагідно в своєму мовленні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку. Таким чином, система роботи над синонімами розвиває у школярів навички уникати повторення тих самих слів, одноманітності викладу. Оскільки синоніми є одним із найважливіших явищ у лексичній системі мови, вони відіграють важливу продуктивну роль у мовленні як засіб точного й образного висловлення думки, стилістичної диференціації текстів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в обґрунтуванні лінгводидактичної моделі збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 351 с.
3. Методика викладання української мови: Навч. посібник / За ред. С.І. Дорошенка. – К.: Вища школа, 1992. – 398 с.
4. 33 уроки-гри «Поле чудес». 1–4 клас / Упорядник *О.Б. Полєвікова*. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 224 с. – (Б-ка журн. «Початкове навчання і виховання»; Вип. 5 (41)).